

3.

GYERMEKVÁLLALÁS

Kapitány Balázs – Spéder Zsolt

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

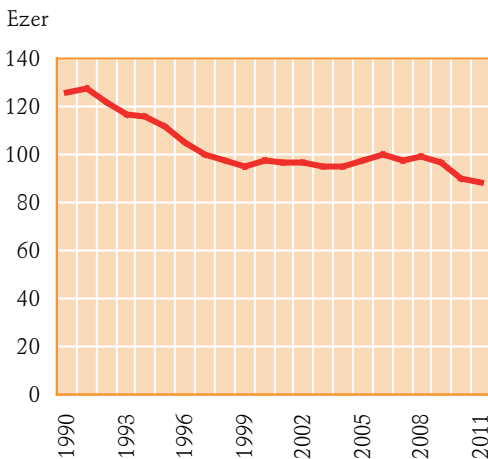
- A magyar termékenység jelenleg a legalacsonyabbak közé tartozik Európában, sőt az egész világon.
- Az elmúlt három évben igen jelentős (10%-ot) meghaladó termékenységcsökkenés következett be, ekkora mértékű visszaesés utoljára az 1990-es években második felében volt megfigyelhető.
- A házasságon kívüli gyermekvállalás aránya jelenleg már 42%. A házasságon kívül vállalt gyermekek többsége élettársi kapcsolatban születik.
- Az elmúlt években folytatódott az a tendencia, amely szerint a szülők egyre később vállalják gyermekeiket, 2011-ben a gyermeket vállaló nők átlagos kora elérte a 30 évet, ezen a téren Magyarország felzárkózik az EU-államok átlagához.
- A gyermekvállalás kitolódásában kulcs szerepe van az oktatás bővülésének, a párkapcsolatok átalakulásának, a házasság népszerűségvesztésének, az önálló egzisztencia megteremtése nehézségeinek.
- A gyermeket vállaló édesanyák között nagyon gyorsan nő a diplomások aránya, ez is oka annak, hogy egyre fontosabbá válik a munka és gyermekvállalás összeegyeztetése.
- Igen nagy a valószínűsége, hogy a két gyermeket vállalók aránya csökkenni fog, többen maradnak majd gyerek nélkül, és feltehetően nőni fog az egy- és háromgyermekesek aránya is.
- A tervezett gyermekek jelentős része nem születik meg: rövid távú gyermekvállalási terveit Magyarországon az érintettek csupán egyharmada tudja megvalósítani. Ez lényegesen rosszabb arány, mint Nyugat-Európában.

A GYERMEKVÁLLALÁSI KEDV VÁLTOZÁSAI TÉRBEN ÉS IDŐBEN

2011-ben 88 050 gyermek született Magyarországon, ez minden idők legalacsonyabb értéke. A születések száma 2008-ban még meghaladta a 99 000 főt, azóta egy igen jelentős csökkenés figyelhető meg: három év alatt 11%-ot meghaladó mértékben esett vissza a születések száma. Hasonló mértékű csökkenés utoljára az 1995–98-as periódusban volt megfigyelhető.

A visszaesés 2010 májusában, sokkszerűen kezdődött, azóta havi bontásban mintegy 10%-kal maradnak el a születésszámok a 2010 májusát megelőző évek hasonló hónapjaiban mért értékektől. Ha a 2009. május – 2010. április közötti időszakot vetjük össze a 2010. május – 2011. áprilisi időszakkal, akkor 9,5%-os csökkenést tapasztalunk, ez az elmúlt ötven év legnagyobb 12 hónap/12 hónap bázison számított visszaesése (Lásd KSH 2011).

1.ábra: Az élveszületések száma Magyarországon

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

A 2012. évi Demográfiai Portré gyermekvállalási kedvvel, termékenységgel foglalkozó

fejezetének egyik legfontosabb célja bemutatni, milyen háttértényezők, összefüggések húzódnak meg a gyermekvállalási kedv eme váratlan, előre nem jelzett csökkenése mögött. A következőkben először nemzetközi kitekintésben értékeljük a magyar adatokat, majd rámutatunk gyermekvállalás demográfiai, társadalmi körülményeinek átalakulására.

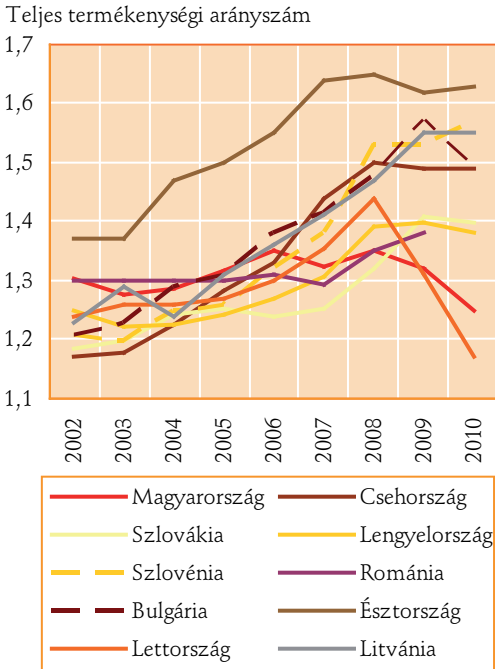
Hogy a 2011. évi mintegy 88 000 élve-születés Magyarország esetén „mire elég”, arra a különféle demográfiai mutatószámok világítanak rá. Ezek közül a legkönnyebben értelmezhető az úgynevezett „teljes termékenységi arányszám”^{1F}: e mutatószám értékének – ahhoz, hogy egy népesség újratermelje magát – meg kellene haladnia a kettőt. 2010-ben a teljes termékenységi arányszám mértéke Magyarországon 1,25 volt, a 2011-es érték pontos kiszámításához szükséges részletes adatok még nem állnak a rendelkezésünkre, de a várható érték 1,24 körüli (KSH 2012).

A teljes termékenységi arányszám 1,3 alatti értékekre süllyedése ritka, de nem egyedi jelenség, az ilyen alacsony termékenységet a demográfiai szakirodalom lowest-low fertility-nek nevezi. (Magyarul a ’szuperalacsony termékenység’ fogalmat szoktuk használni.)

A probléma nagyságának érzékeltetésére jelezjük, hogy az 1,3-as szintű szuperalacsony termékenység esetlegesen tartós fennmaradása egy „stabil népesség”^{2F} esetén, amelyben a nők átlagosan 30 éves korukban vállalnak gyermeket, azzal a következménnyel járna, hogy a 45 évenként megfelelődik az adott terület lélekszáma. Magyarországon – noha az ország lakossága már több mint 30 éve folyamatosan csökken – ez a radikális tempójú csökkenés még nem következett be. Ennek az az oka, hogy hazánk népessége demográfiai értelemben nem tekinthető stabilnak: a gyermekvállalás életkora kitolódik, a várható élet-tartam nő, a bevándorlók száma meghaladja a kivándorlókét. Ez a három tényező azonban nem demográfiai törvényszerűség, és esetleges megváltozásuk a népességfogyás tempójának

további gyorsulását eredményezheti. A tartós megoldás egyedül a termékenység növekedésétől várható.

2.ábra: A teljes termékenységi arányszám (TFR) a tíz új EU-tagállamban

Forrás: Eurostat.

A szuperalacsony termékenység nem példa nélküli: az ezredforduló éveiben a kelet-közép-európai és a dél-európai országok jelentős részére is ilyen, 1,3 alatti, szuperalacsony termékenység volt jellemző. A magyarországi adat már ekkoriban néhány évre szintén 1,3 alá süllyedt, de a hazai értékek ekkor – a környező országokhoz viszonyítva – még meglehetősen magasnak is számítottak. Például 2002-ben a tíz, később az EU-hoz csatlakozó ország közül a teljes termékenységi arányszám csak Magyarországon és Észtországban haladta meg az 1,3-at (lásd 2. ábra). Az ezredfordulót követő években azonban a korábban alacsony termékenységgel rendelkező

országok jelentős részében a gyermekvállalási kedv emelkedése volt megfigyelhető, mely növekedést 2008-óta stagnálás követett. Borúlátásra az ad okot, hogy Magyarországon a termékenység lényegében 1999 óta stagnál, és az elmúlt két-három évben nem a várva várt emelkedés („visszapótlódás”), hanem igen erőteljes csökkenés következett be.

Magyarország – a legfrissebb, 2010-es nemzetközi adatok szerint – Európa és a világ egyik legalacsonyabb termékenységű országa, az EU-27 államait vizsgálva (Lettországot megelőzve) az utolsó előtti helyen állunk.

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy az európai államoknak mintegy harmada (Franciaország és az északi államok) nem küszködik jelentős termékenységi problémákkal, Nyugat-Európa kontinentális államaira átlagosan 1,6 körüli, míg a déli államokra, a német ajkú országokra és a volt szocialista országokra 1,4–1,5 körüli termékenységi arányszámok jellemzők (1. térkép).

Az elmúlt években több gazdaságilag fejlett országban megfigyelt termékenység-csökkenés elsődleges okaként a gazdasági világválságot szokás felvetni. Noha a kurrens kutatások szerint a gazdasági válság (elsősorban a munkanélküliség növekedése) rövid távon valóban visszafoghatja a gyermekvállalási kedvet, az európai összkép ismeretében mindenképpen erősen leegyszerűsítőnek tűnik a gazdasági világválság kizárólagos okként való hangsúlyozása.

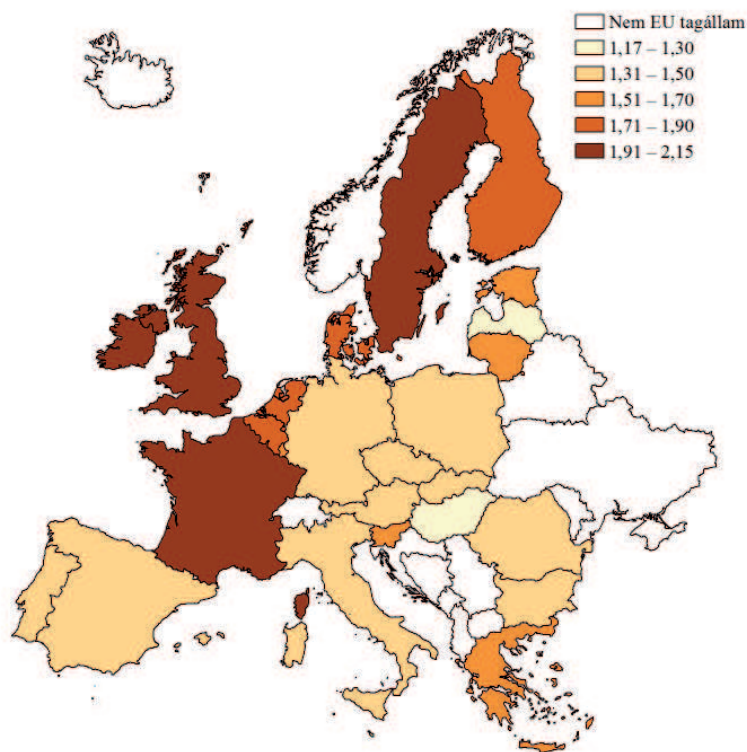
Egyfelől tény, hogy a két, termékenység-csökkenéssel leginkább sújtott országban (Lettországban és Magyarországon) igen nagy mértékben esett vissza a GDP, ugyanakkor – bár Litvánia vagy például Írország szintén erőteljesen érintett volt a gazdasági válságban – Írországban stagnált, Litvániában pedig egyenesen növekedett a gyermekvállalási kedv, összeurópai szinten pedig csupán minimális csökkenés figyelhető meg. A 2008-ban kezdődött gazdasági világválság feltehetően negatívan hatott a gyermekvállalási kedvre, de

ez a hatás nem volt általános, és az európai társadalmak jelentős részben nem, vagy csak a magyarországinál jóval kisebb mértékben jelentkezett.

1.térkép

Teljes termékenységi arányszám az Európai Unió tagállamaiban; 2010 (illetve a legfrissebb adatok)

Lettország	1,17
Magyarország	1,25
Portugália	1,36
Spanyolország	1,38
Málta	1,38
Lengyelország	1,38
Románia	1,38
Németország	1,39
Szlovákia	1,40
Olaszország	1,41
Ausztria	1,44
Bulgária	1,49
Cseh Köztársaság	1,49
Görögország	1,51
Ciprus	1,51
Litvánia	1,55
Szlovénia	1,57
Észtország	1,63
Luxemburg	1,63
Hollandia	1,79
Belgium	1,84
Dánia	1,87
Finnország	1,87
Egyesült Királyság	1,94
Svédország	1,98
Franciaország	2,03
Írország	2,07

Forrás: Eurostat.

KÉSŐBBI GYERMEKVÁLLALÁS, ÁTALAKULÓ CSALÁDI KÖRNYEZET

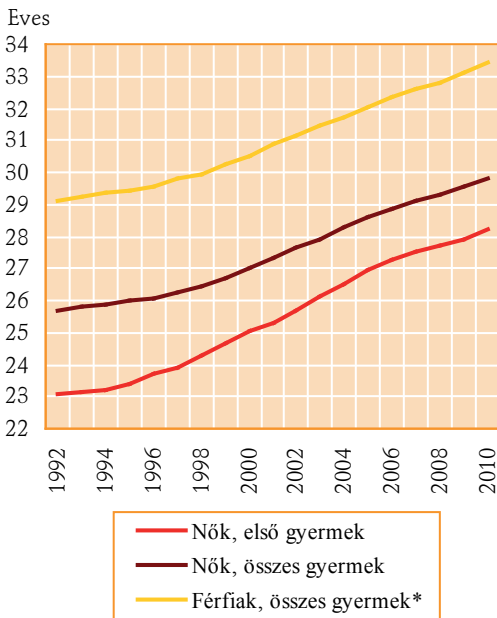
A gyermekvállalás kritikusan alacsony szintje igen jelentős mértékben összefügg a gyermekvállalási életkor kitolódásával. A korábbi, fiatal kori gyermekvállalási minta megszűnt, és – nyugat-európai mintákat követve – Magyarországon is mind több nő halogatja első gyermeke vállalását a húszas évei végéig, har-

mincas évei elejéig. A gyermekvállalás ilyen gyors tempójú halasztása igen alacsonyra csökkenti az egyes naptári évek termékenységi arányszámát. A kitolódás lassulásának első jelei Magyarországon is megfigyelhetők voltak a 2006–2008-es időszakban, de azóta – a termékenység csökkenésével párhuzamosan – ismét felgyorsult a halasztás tempója.

A termékenység ilyen kitolódásának leg-egyszerűbb összefoglaló mérőszáma „a nők átlagos kora az első gyermek születéskor / gyermek

születésekor^{1F} (3. és 4. ábra). Az első gyermek vállalásának átlagos kora 2011-ben 28 és 29 év között van, míg gyermekvállalás-kori átlagos életkor már feltehetően átlépte a 30 évet. Az édesapák életkora is töretlenül emelkedik: egy „tipikus” édesapa a gyermek születésekor jelenleg 33–34 éves Magyarországon, míg a rendszerváltás környékén ez az érték 28–29 év volt.

3.ábra: A nők és a férfiak átlagos életkora Magyarországon első gyermekük születésekor

* Az ismert apák esetén.

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek, saját számítás.

Kérdés, hogy meddig emelkedhet biológiai értelemben „büntetlenül” az átlagos gyermekvállalási életkor? Tény ugyanis, hogy az életkor növekedésével csökken a női fogamzóképeség. Henri Leridon francia demográfus modellszámításai szerint például természetes körülmények között egy egészséges nőnek 30 éves korában 75%-os esélye van rá, hogy egy év alatt teherbe esik, 35 éves

korban ez az arány már csak 66% körül van, 40 éves korban pedig 44%. A gyermekvállalásra mindenféle időbeli korlátozás nélkül – tehát nem egy vagy öt éven belül, hanem véglegesen – képtelen párok arányát (a gyermekvállalást aktívan tervezők körében) a nők 30 éves korában 7–12% közötti értékre becslik az egyes kutatások. Ez az arányszám 35 éves korig csaknem megduplázódik: 13–22%-ra nő, 40 éves korra pedig újabb duplázódás következik be, ekkor a gyermekvállalásra képtelen párok aránya már eléri a 24–46%-ot (részletelesen lásd Kapitány 2010).

A gyermekvállalás harmincas évekre történő kitolódása tehát feltehetően csökkenteni fogja az egyébként tervezett gyermekvállalások számát. Jelenleg (2011. januári adat) a harmincas éveikben járó, de még gyermektelen nők száma mintegy 213 000 fő Magyarországon, túlnyomó többségük tervezi, hogy – akár több – gyermeket vállal. (Az ezredfordulón ugyanennek a csoportnak a létszáma még 100 ezer fő alatt volt.)

Noha gyermekvállalás ilyen korra történő kitolódása megnehezíti a termékenység növekedését, teljesen nem lehetetleníti el azt. A gyermekvállalás átlagos életkora Magyarországon még mindig elmarad az EU átlagától (bár már csak mintegy fél évvel), és vannak olyan országok (Franciaország és Írország), amelyekben a 30 év feletti átlagos gyermekvállalási életkor mellett is kettő felett van a teljes termékenység arányszám.

Amikor az elmúlt évek termékenységi változásait vizsgáljuk, feltétlenül utalnunk kell a gyermeket vállaló nők átalakuló társadalmi helyzetére. Mint említettük, ma egy tipikus édesanya 30 év körüli, tehát 1980 környékén született. Ez a generáció már egyértelműen érintettje a rendszerváltást követő oktatási expanciónak. Ennek következménye, hogy 2010 az első olyan év, amikor a gyermeket vállaló nők között a diplomával rendelkezők voltak legtöbben (33,5%), megelőzve az érettségizetteket (31,8%) és a általános isko-

lát/szaktanulmányozó végzettséget (31,5%). Csak az összehasonlítás miatt: az ezredfordulón az édesanyáknak még csupán 15,1%-a volt diplomás, a tipikus iskolai végzettségi csoport pedig az általános iskola/szaktanulmányozó (48,4%) volt.

Ez azért lényeges, mert az iskolai végzettség nagyban meghatározza, hogy az érintettek milyen munkaerőpiaci helyzetben vállalnak gyermeket. Magyarországon már hosszabb idő óta jellemző, hogy diplomás nők csak és szinte kizárólag foglalkoztatottként vagy (többedik gyermek esetén) korábban foglalkoztatottként, gyedet vagy a lejáró gyes utáni gyeset igénybe véve vállalnak gyermeket. Ez így volt korábban is, és ma is így van: 2000-ben a diplomás nők 91%-a, 2010-ben 90%-a volt foglalkoztatott a gyermekvállalás idején. Az alacsonyabb iskolai végzettség esetén mások az arányok: 2010-ben az érettségizettek 80%-a, az általános iskolai végzettségűek/szaktanulmányozók 39%-a volt foglalkoztatott a gyermekvállalást megelőzően. (A magasabb paritás esetén a gyedet vagy gyeset igénybe vevőket is ide soroltuk.) Így természetes, hogy a társadalom átalakulásával, a nők iskolai végzettségének növekedésével a gyermekvállalási döntés előtt álló nők számára egyre fontosabbá válik a család és a munka összeegyeztetése, illetve egyre nehezebben képzelhető el, hogy valaki előzetes foglalkoztatotti viszony nélkül vállalja gyermekét.

Míg tehát az igény, hogy a nők foglalkoztatottként vállalhassanak gyermeket, nő, a munkaerőpiaci adatok szerint 2010-ben a 25–49 éves, gyermeket nem nevelő nők foglalkoztatási rátája a válság hatására 2007 és 2010 között 82,6%-ról 80,6%-ra esett. A biztos munkahely egyre fontosabb szerepét jelzi, hogy 0–2 éves gyermeket nevelő nők körében viszont ugyanebben az időszakban 10,2%-ról 12,1%-ra nőtt a foglalkoztatási ráta. A családtámogatási rendszer elmúlt években megfigyelt folyamatos módosítgatása szintén nem könnyítette meg gyermekvállaláson gondol-

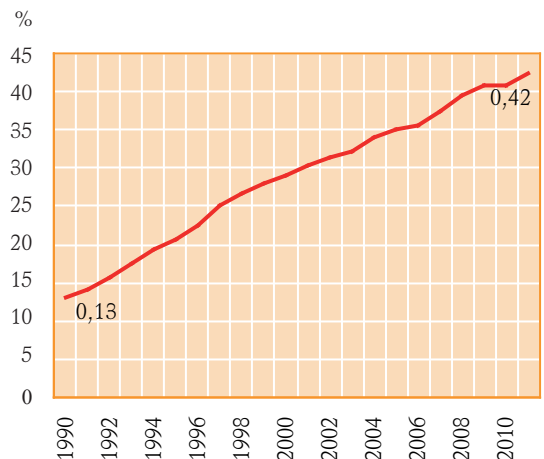
kodó foglalkoztatott nők helyzetét (lásd a 4. fejezetet)

HÁZASSÁGON KÍVÜLI GYERMEKVÁLLALÁS

Az elmúlt évek egyik legérdekesebb változása a házasságon kívüli gyermekvállalás terjedésének megtorpanása 2009-követően, 41% alatti szinten. A friss, 2011-es adatok arra utalnak, hogy nem trendforduló történt, hanem egyszeri megtorpanás: 2011-ben ugyanis ismét tovább emelkedett a házasságon kívüli gyermekvállalások aránya, amely az előzetes adatok szerint immár 42,3%.

A házasságon kívüli gyermekvállalás társadalmi meghatározottsága továbbra is elég nagy. A Demográfiai évkönyv adatai szerint 2010-ben a maximum nyolc osztályt végzett édesanyák csaknem háromnegyede és a szaktanulmányozó végzettséget mintegy fele, addig az érettségizettek 39%-a, a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek pedig csupán 19%-a vállalta gyermekét házasságon kívül.

4. ábra: A házasságok kívüli születések aránya Magyarországon

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek.

Szintén nagyon lényegesek a területi dimenziók, amelyek ugyancsak arra utalnak, hogy a házasságon belüli gyermekvállalás magas aránya napjainkra a jobb gazdasági helyzetben lévő kistérségek, területek „kiváltsága” lett. Egynegyed körüli vagy alatti nem házas termékenységi arány csupán az igen magas átlagos iskolázottsággal jellemezhető „elit” budai kerületekben, a Budaörsi, a Pilisvörösvári kistérségben, illetve a nyugati határszélen (Soproni, Kapuvár-Beledi kistérség) figyelhető meg.

Ezzel szemben a másik végletet jellemzően a határszéli, erősen rurális jellegű területek jelentik. A Dél-Dunántúlon a Sellyei kistérségben a gyermekek 72%-a, a Bácsalmási kistérségben 69%-a házasságon kívül született. 2010-ben 64 olyan kistérség volt Magyarországon, ahol a gyermekek többsége házasságon kívül született.

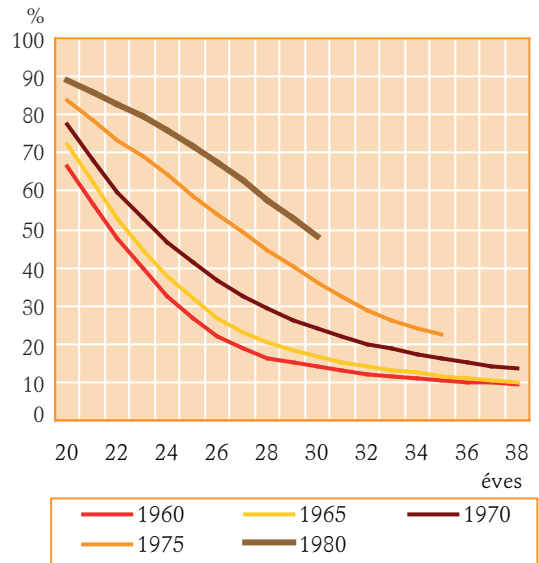
A termékenység alakulásában kulcsszerepet játszik a párkapcsolatok átalakulása: a halasztás, az élettársi kapcsolatok terjedése, a párkapcsolatok bomlékonyságának növekedése. Ezek mind csökkentik a gyermekvállalás valószínűségét, és alacsonyabb gyermekszámmal járnak együtt. A szakirodalom szerint egy új jelenség járulhat hozzá a termékenység növekedéséhez: a párkapcsolat bomlását (válás, szétköltözés) követő új, tartós párkapcsolatok terjedése. Az érintettek ugyanis az új párkapcsolatokat egyre gyakrabban kívánják (további) gyermek vállalásával megpecsételni.

Nem könnyű persze az ok-okozati összefüggéseket tisztán látni. Köztudott ugyanis, hogy 1990 előtt sokan éppen amiatt házasodtak össze, mert már „úton volt a baba”. Napjainkban ez a jelenség lényegesen ritkább, bár még mindig nem elhanyagolható. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a párkapcsolatok átalakulása lényeges szerepet játszott az alacsony termékenység alakulásában.

A gyermekszám szerinti adatok arra utalnak, hogy Magyarországon felbomlóban van a nyolcvanas években szinte egyeduralkodó-

nak tekinthető kétgyermekes családmódel. Noha teljes bizonyosságot majd csak akkor szerezhethetünk, ha egy adott születési évjárat eléri 45. életévét, jó eséllyel állítható, hogy a mai harmincasok körében (a kétgyermekesek rovására) minden valószínűség szerint nőni fog a gyermektelen (5. ábra) és az egygyermekes nők aránya, ugyanakkor a három vagy több gyermeket vállalók aránya nem csökken, sőt esetleg minimális mértékben növekszik is. A kétgyermekes anyák körében – a kapcsolatok növekvő bomlékonysága miatt – előreláthatóan nőni fog azok aránya, akiknek a két gyermeke nem egy apától származik.

5. ábra: Az adott életkorig gyermektelen nők aránya az egyes születési évjáratokban, Magyarországon

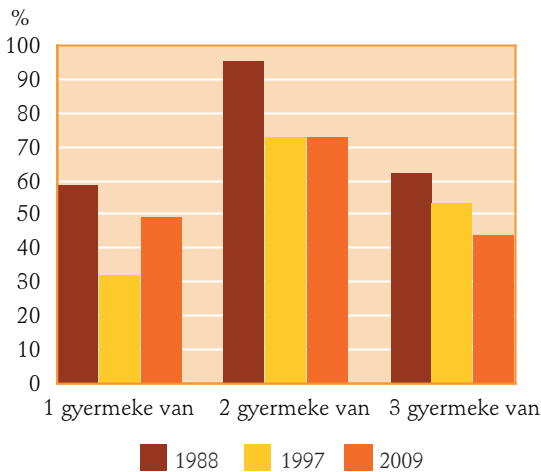

Forrás: KSH Demográfiai évkönyvek alapján saját számítás.

A gyermekszám szerinti átalakulás tetten érhető a gyermekszám-preferenciák területén is – noha a változások e területen kevésbé látszanak átütőnek. A rendszerváltást megelőző időszakhoz képest a termékeny korúak körében 20%-kal csökkent azok részaránya, akik szerint „nagyon jó, vagy jó, ha egy há-

zaspárnak 2 gyermeke van” (vö. 6. ábra). Az egy-gyermekes családmodell népszerűsége először csökkent, majd ezt követően nőtt, a háromgyermekes családmodell népszerűsége viszont a vizsgált időszak egészében csökkenni látszik. Összefoglalva: noha továbbra is a kétgyermekes családmodell látszik a legvonzóbbnak, a gyermekszám szerinti változások a preferenciákban is megmutatkoznak. Csökkent a két és több gyermekes családban élő házaspárok helyzetét előnyösnek megítélők részaránya.

6. ábra: A 18–50 év közötti magyar nők és férfiak véleményének megoszlása a „Nagyon jó vagy jó, ha egy házaspárnak X számú gyermeke van” állításról

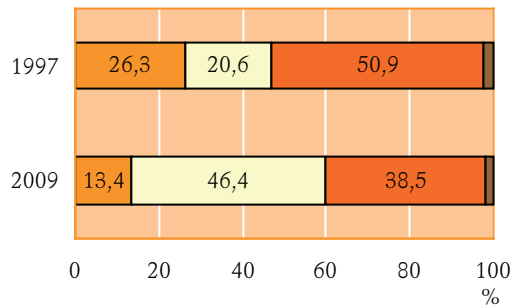
Forrás: S. Molnár 2011: 75.

Sokan megfogalmazzák azt, hogy a gyermekvállalási magatartás változásában lényeges szerepet játszanak az értékváltozások: érezhetően terjed az individualizálódás, növekszik az autonómiára törekvés, mások a hedonizmus terjedését teszik felelőssé. Egy a közelmúltban az NKI kutatói által végzett vizsgálat részben megerősíti, másrészt árnyalja is a fenti következtetést. Az 1997-es és a 2009-es állapotot összehasonlítva egyértel-

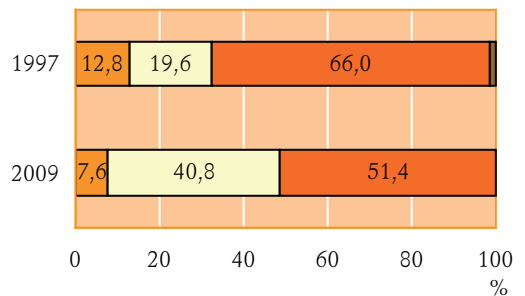
műen nő azok részaránya, akik a gyermekvállalást más, „versenyző” életcélokkal nehezen tartják összeegyeztethetőnek: 47%-ról 60%-ra nőtt azok aránya, akik valamelyest egyetértenek azzal, hogy „az emberek jobban meg tudják valósítani életcéljaikat, ha nincsen gyermekük” (7. és 8. ábra). Ennél is lényegesebb az ambivalensek arányának megduplázódása (20%-ról 46,4%-ra emelkedése).

7–8. ábra: A 18–50 év közötti magyar nők és férfiak véleményének megoszlása

Állítás: „Az emberek jobban meg tudják valósítani életcéljaikat, ha nincs gyermekük”

Állítás: „A gyermekekkel túl sok a gond, a lekötöttség, aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania”

- Egyetért
- Részben egyetért, részben nem ért egyet
- Nem ért egyet
- Nem tudja

Forrás: S. Molnár 2011.

Talán pontosabbak vagyunk, ha úgy összegezzük, hogy az elmúlt évtizedben felerősödhetett a gyermekvállalási és más társadalmilag fontos tényezők (munkavállalás, fogyasztás) közötti konfliktus, ami egyben a gyermekvállalás ambivalenciájának növekedését hozta magával.

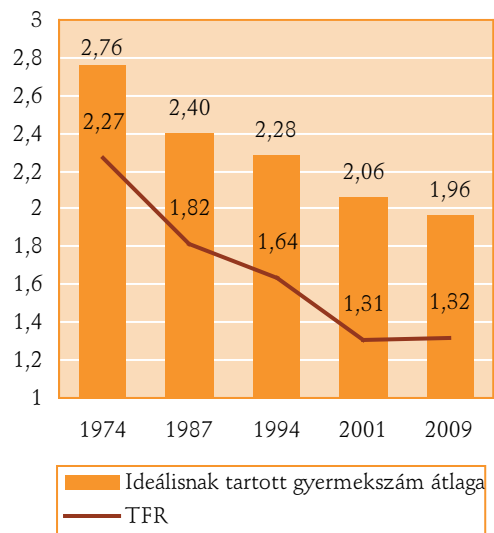
TERVEK ÉS VALÓSÁG

Mára már közismert, hogy a gyermekvállalási tervek és a gyermekvállalási gyakorlat között lényeges eltérés van. Egyes párok gyermekvállalási tervei késleltetve, vagy egyáltalán nem válnak valóra, másoké viszont a tervezettnél hamarabb valósulnak meg. Noha nem szükségszerű, de azon társadalmakban, ahol a tudatos gyermekvállalás tekinthető dominánsnak, a gyermekvállalási tervek átlagos szintje mindig meghaladja a gyermekvállalás lényeges szintjét (9. ábra). Az 1974-gyel induló adatsorban az ideálisnak tartott gyermekszám egy 0,5–0,6-os értékkel mindig meghaladta az aktuális TFR-t. Az ideális és tervezett gyermekszámra vonatkozó kutatási eredmények alapján – amelyek szerint az alulteljesítés mindig nagyobb arányú, mint a túlteljesítés – kézenfekvőnek tűnik azt feltételeznünk, hogy nem csak az aktuális TFR, de majd a befejezett termékenység is lényegesen elmarad a 2009-ben várt 1,96-os ideális gyermekszám-értéktől.

Noha messze vagyunk attól, hogy átfogó magyarázatot adjunk az ideális gyermekszám, a szándékolt gyermekszám és a ténylegesen megvalósult gyermekszám közötti eltérésekre, néhány egyéni, csoportspecifikus és kontextuális tényezőre rá tudunk mutatni. Tudjuk, hogy akik idősebb életkorban tervezik első gyermeküket, azok gyakrabban sikertelenek: egyrészt mert kevesebb idő marad a tervek megvalósításához, másrészt mert az idő előrehaladtával – ahogy ezt már említettük – a női fogamzóképeség csök-

ken. Mivel az első gyermek megszületésével számtalan életcél realizálásának lehetősége záródik be (hiszen a gyermekvállalás ebből a szempontból az édesanya számára egyedi, vissza nem fordítható változásokat jelent), kézenfekvő, hogy inkább a gyermektelenek halasztnak. Egyértelműen bebizonyosodott az is, hogy a stabil, elégedett párkapcsolattal rendelkezők tudják terveiket megvalósítani, azaz a párkapcsolatok növekvő instabilitása korlátozza a gyermekvállalási tervek megvalósulását. Végül gyakori jelenség, hogy az érintettekkel váratlan események történnek (a párkapcsolat megromlása és felbomlása, új munkalehetőségek felkínálkozása, külföldi munkavállalás), amelyek az egyéni gyermekvállalási tervek revízióját vonják maguk után. A revízióknak pedig gyakorta következménye az alacsonyabb gyermekszám.

9. ábra: Az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga az 50 év alattiak körében és az adott évet jellemző teljes termékenységi arányszám

Forrás: S. Molnár 2011, saját szerkesztés.

Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat arra is felhívta a figyelmet, hogy a gyermekvállalási szándékok valóra váltásában

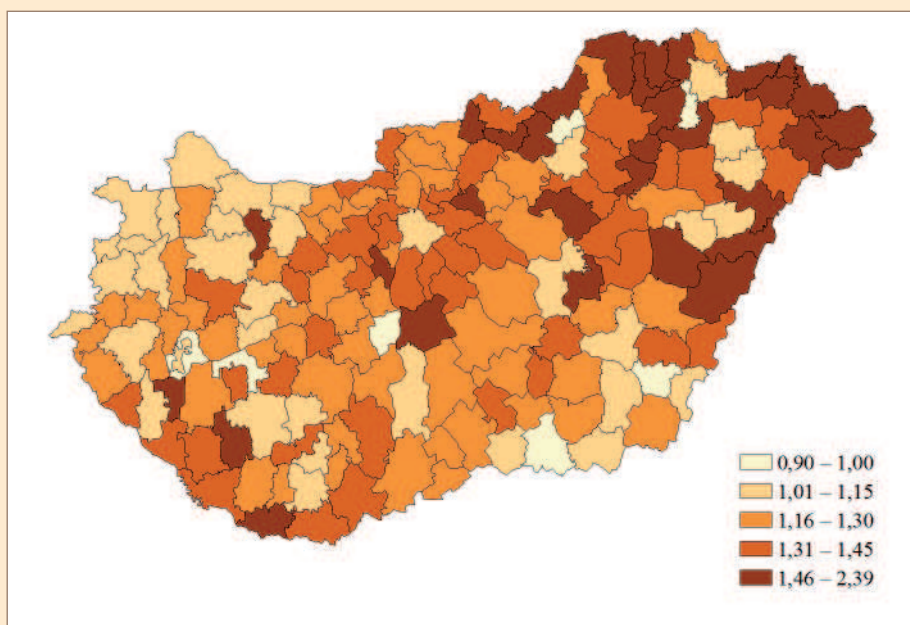
A TERMÉKENYSÉG TERÜLETI KÜLÖNBBSÉGEI 2010-BEN

Ritkán vizsgált, de nagyon lényeges tényező, hogy a gyermekvállalási kedvet tekintve igen jelentős területi különbségek figyelhetők meg Magyarországon belül. A kistérségi szinten 2010-es évre kiszámolt teljes termékenységi arányszámok szerint több mint kétszeres különbségek tapasztalhatók az egyes kistérségek között. Négy olyan északkelet-magyarországi kistérség is volt 2010-ben, amelyekben a teljes termékenységi arányszám meghaladta a kettőt, vagyis a népesség hosszú távú újratermelődése biztosított: a Bodrogi, az Abaúj-hegyközi, az Edelényi és az Encsi. Az ország északkeleti részén általában is átlag feletti a gyermekvállalási kedv, míg Nyugat-Magyarországon, illetve a dél-alföldi megyékben jellemzőbb az alacsony termékenység. Az eltérések azonban nem vezethetők vissza egyértelműen kelet-nyugati vagy városi-rurális „lejtőre”. Ennek példája, hogy a

Tokaji kistérség a hat igen alacsony, egy alatti TTA-val rendelkező kistérség egyike. A többi, igen alacsony termékenyséű kistérség is szétszórtan helyezkedik el az országban.

Budapest és más erőteljesen városi jellegű kistérségek (Győr, Pécs stb.), bár a lista második felében, de egyáltalán nem a végén helyezkednek el, Pest megye 1,35-ös teljes termékenységi arányszáma pedig – legalábbis magyarországi viszonylatban – inkább magas, a megyéket tekintve a harmadik legmagasabb az országban. A termékenység egyes jómódú budai kerületekben is meghaladja az országos átlagot. Az erőteljes agglomerációs és vándorlási folyamatok miatt azonban óvatossá kell lennünk Budapest egyes kerületeinek, illetve az agglomerációnak egymáshoz való viszonyításakor – sok esetben a korábban a belvárosban élő párok, gyermekvállalást tervezve, tudatosan költöznek az agglomerációba vagy a budai zöldövezetekbe.

A teljes termékenységi arány Magyarország kistérségeiben, 2010

Forrás: Saját számítás KSH népszámlalmi adatok alapján.

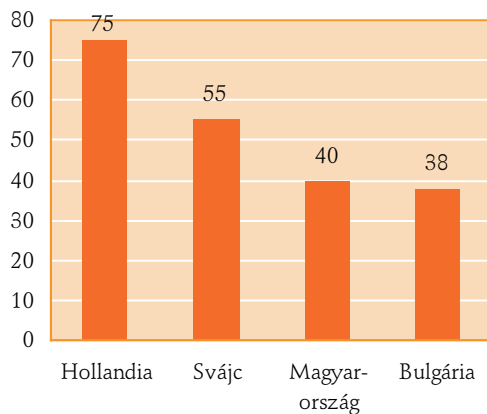
a társadalmi kontextusnak is kulcsszerepe van (Kapitány–Spéder 2011). Azt vizsgáltuk, hogy azok a személyek, akik két éven belül tervezték gyermek vállalását, milyen eséllyel valósították meg terveiket három éven belül. Az eredmények nagyon komoly országok közötti különbségeket tártak fel. Míg Hollandiában a tervek 75%-a megvalósult, addig Svájcban ez az arány 55%, Magyarországon 40%, Bulgáriában pedig 38%-volt. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a volt szocialista országokban a tervek meg nem valósítására jóval nagyobb az esély, mint a nyugat-európai országokban.

Elemzéseink szerint a volt szocialista országokban az intézményrendszerben és a társadalmi szerkezetben végbemenő gyors, váratlan változások olyan társadalmi környezetet teremtenek, amely nagyban nehezíti a gyermekvállalási szándékok valóra váltását, és a szándékok folyamatos revízióját vonja maga után.

Kutatási eredmények arra utalnak, hogy a munkapiaci és a családtámogatási rendszer (az utóbbi instabilitásával is) egyaránt hozzájárul ahhoz a tendenciához, amely szerint a közepes pozícióban lévő nők gyermekvállalási kedve 1990 óta gyorsan csökkent, és mára a legalacsonyabb (egyre jellemzőbb az egy gyer-

mek), míg a felsőbb társadalmi rétegekben polarizációs tendenciák figyelhetők meg: a gyermektelen és a többgyermekes nők aránya nő, míg az egygyermekeseké csökken. Megállapítható, hogy a munkapiac mai formájában sok esetben akadályozza a gyermekvállalási tervek valóra váltását, és hogy ez a gátló tényező az átlagos, illetve valamivel átlag alatti iskolázottságú nők többedik gyermekének vállalása esetén érvényesül a legerősebben.

10. ábra: A két éven belül gyermeket tervezők közül terveit megvalósítók aránya négy európai országban

Forrás: Kapitány – Spéder 2011.

A ROMA NÉPESSÉG HOZZÁJÁRULÁSA A HAZAI TERMÉKENYSÉGHEZ

Az utóbbi időben megszorodtak a roma/cigány népességgel kapcsolatos híradások, az etnikum a viták kereszttüzében áll. A tárgyilagos elemzést nehezíti, hogy Magyarországon a születéskori népmozgalmi adatgyűjtés – más országok gyakorlatával szemben – nem tartalmaz adatot a nemzetiségről, így a roma népesség gyermekvállalási kedvéről sincsenek megbízható adataink. A 2011-es népszámlálás nemzetiségi adatai csak 2013-ban kerülnek publikálásra, de az előző népszámlálások tapasztalatai szerint a lakókörnyezetük által romának tartott személyek jelentős része magyar

nemzetiségűnek vallja magát, a nemzetiségi hovatartozás szerinti statisztika tehát a roma etnikum jellemzésére kevésbé alkalmas. A szociológiai adatfelvételek elemszáma pedig alacsony ahhoz, hogy azok alapján pontos korcsoportos becslések készülhetnének.

Jelenleg területi részletzettségű adatok a 2001-ben kezdődött Országos Kompetenciamérésből állnak rendelkezésre, amely vizsgálat keretében oktatási telephelyenként adatot gyűjtenek arról, hogy az általános iskolás tanulók között mekkora a roma származásúak aránya. Ezek tehát nem önbevalláson, hanem az intézményvezetők minősítésén alapuló adatok.

A 2009-es mérés eredményei szerint az általános iskolás korú tanulók között mintegy 13% lehet a romák (romának minősítettek) aránya, ami közel duplája a romák 6–7%-os összlakosságon belüli arányának (vö. Papp 2011). Ezek az adatok megmutatják, hogy az ezredforduló környékén és az azt megelőző években mekkora lehetett a Magyarországon, illetve az ország egyes területi egységeiben született gyermekek között a romák aránya.

Mint az adatokból látható, a romák összlakosságon belüli aránya és a termékenységhez való hozzájárulása az Észak-Magyarországi régióban a legmagasabb: itt már minden negyedik általános iskolás korú tanuló roma származású, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig ebben a korosztályban 31,3%-ra becsülhető a romák aránya. Az

Észak-Magyarországi régióban található az a három kistérség is, ahol a 7–14 éves korosztályban 2009-ben már többségbe kerültek a romák. Ezek: a Szikszói, az Edelényi és a Bodroglői kistérség. Az országban összesen 21 olyan kistérség van, ahol az ezredforduló éveiben a született gyermekek legalább egyharmada roma volt. Ezen kistérségek között már vannak nem észak-magyarországiak is, például a Sellyei vagy a Zalakarosi kistérség.

A fenti statisztikák arra utalnak, hogy a következő 20–30 évben a roma, illetve román minősített népesség további jelentős létszám- és arányemelkedése várható, és kialakulnak majd hazánkban olyan nagyobb területi egységek, amelyekben a lakosság többsége roma származású lesz.

A roma népesség aránya az összlakosságon belül és az általános iskolás korosztály körében 2009

Régió/főváros	Romák (becsült) részaránya az össznépességben belül*	Romák (becsült) részaránya az általános iskolás népességben belül**
Budapest	4,6	8,1
Közép-Magyarország (Bp. + Pest megye)	4,4	8,1
Közép-Dunántúl	3,4	6,6
Nyugat-Dunántúl	3,0	6,7
Dél-Dunántúl	8,2	16,0
Észak-Magyarország	14,1	27,8
Észak-Alföld	9,1	18,7
Dél-Alföld	3,6	7,5
Magyarország összesen	6,4	13,0

Forrás: * Demográfiai Portré 2009, 2009: 144. oldal. ** Papp 2011: 259-263. oldal.

FOGALMAK

Teljes termékenységi arányszám (tta vagy angol rövidítéssel TFR): azt mutatja meg, hogy ha az adott év termékenységi adatai állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeknek adna életet. Ahhoz, hogy egy népesség újratermelje önmagát, ennek az értéknek valamivel meg kellene haladnia a kettőt.

Szülő nők átlagos életkora: az átlagos életkort az adott naptári időszakban szülő nők kor szerinti élveszületési adatai alapján számított súlyozott számtani átlaggal számolják ki. A számításnál a szülő nők betöltött korévéhez 1997 óta a KSH-publikációkban 0,5 évet hozzáadnak, ezzel mintegy feltételezve, hogy a szülések egyenletesen oszlanak

el az adott év folyamán. A korábbi publikációk adatainak értelmezésekor ezt a plusz fél évet figyelembe kell venni. A szülő nők átlagos életkorát az élveszületési sorrend szerinti bontásban, illetve az érlelt adatokat is ugyanígy számolják.

Stabil népesség: stabil népesség (stable population) alatt a demográfusok egy olyan zárt, tehát a külső vándorlások által nem érintett hipotetikus népességet értenek, ahol állandó a nem és kor szerinti megoszlás. A valóságban az egyes országok népességei nem ilyenek, azonban a stabil népesség feltételezése megkönnyíti a különböző számítások, modellezések elvégzését.

HASZNOS INTERNETES OLDALAK

www.demografia.hu
 www.ksh.hu
 www.ec.europa.eu/eurostat
 www.humanfertility.org

AJÁNLOTT IRODALOM

- Andorka R. (1987): *A gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.
- Birg, H. (2005): *A világ népesedése*. Corvina, Budapest.
- Kamarás F. (2003): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Századvég, Budapest: 19–64.
- Kapitány B. (2010): A kései gyermekvállalás kockázatai. *KorFa népesedési hírlevél* 2010/2. (letölthető: www.demografia.hu)
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2011): *Factors affecting the realisation of child-bearing intentions in four European*

countries. Working papers on Population, Family and Welfare, No. 14. Demographic Research Institute, Budapest.

www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/WorkingP/WP14_Kapitany_Speder.pdf

KSH 2011. *Demográfiai évkönyv 2010*.

KSH 2011. A hazai termékenység legújabb irányzatai. *Statistikai Tükör*, 80, p.4. (letölthető: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/hazaitermekenyse.pdf>)

KSH 2012. Népmozgalom, 2011 január–december. *Statistikai Tükör*, 7. szám, p.4. (letölthető: <http://ksh.hu/nepesseg/nepmozgalom>)

Livi Bacci, M. (1999): *A világ népességének rövid története*. Osiris, Budapest.

Népmozgalom, 2011. január–december *Statistikai Tükör*, 2012/17 (letölthető: <http://ksh.hu/nepesseg/nepmozgalom>)

Papp Z. A. (2011): A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In Bárdi N. – Tóth Á. (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Argumentum, Budapest: 227–264.

S. Molnár E. (2011): A közvélemény gyermekszámpreferenciáinak alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. In: Pongrácz Tné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. NKI Kutatási jelentések 91. NKI, Budapest: 69–94.

Spéder Zs. – Kamarás F. (2008): Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. *Demographic Research: Volume 19, Article 18: 599–664*.

Spéder Zs. – Kapitány B. (2009): How are Time-Dependent Childbearing Intentions Realized? Realization, Postponement, Abandonment, Bringing forward. *European Journal of Population: Vol 25: 503–523*.

Tomka B. (2000): *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában*. Osiris, Budapest.